

Sayang é

Sayang é

*Zeventig jaar Molukkers in
Nederland en op Maluku*

Sylvia Pessireron

WALBURGERS

Ontwerp omslag: Yoram Tomatala

Beeld omslag: Molukkers in Rotterdam, ANP Foto

Lay out: Crius Group, Hulshout

ISBN 978 94 6249 972 0

e-ISBN 978 94 6249 973 7 (ePub)

NUR 691

© 2022 S. Pessireron en Uitgeversmaatschappij Walburg Pers, Zutphen

www.walburgpers.nl

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Inhoud

1	Bakermat van papeda en piring natzar	7
2	Handel, handel, handel!	25
3	Getuigen van de Japanse bezetting en de Bersiap	37
4	Soumokil en de RMS	53
5	Oorlog in Oost-Indonesië	65
6	Wat te doen met de Ambonezen?	91
7	Stormachtig begin	107
8	‘Suharto kan maar beter niet komen’	133
9	Niet uitsluitend een Nederlands probleem	157
10	Spraakmakende initiatieven	185
11	‘Losse vingers kunnen samen een vuist maken’	205
	Dankwoord	247
	Geraadpleegde bronnen	249

1 Bakermat van papeda en piring natzar

Ron Habiboe

‘De taal verwatert, maar de oude gebruiken niet’

Wat maakt Molukkers tot wie ze zijn? Met die vraag probeerde Ron Habiboe (1955) in zijn studietijd Molukse medestudenten te bewegen om elk vanuit zijn of haar eigen invalshoek na te denken over wat Molukkers bindt.

‘Het zou mooi zijn als je vanuit al die verschillende perspectieven, zoals geschiedenis en rechten, kunt komen tot een Molukse identiteit. Tijdens de studie was iedereen vol vuur, maar zodra ze waren afgestudeerd, lagen de belangen anders. Zelf heb ik altijd het gevoel gehad dat ik iets moest teruggeven.’

Tijdens zijn studie Geschiedenis vertrok Habiboe naar Indonesië. ‘Iedereen had het erover dat Indonesië “slecht” was, maar niemand wist precies hoe het daar was en toen ben ik daar naartoe gegaan. Een heel jaar om alle seizoenen mee te maken, dan wist ik tenminste waarover we praten.’ Met de Maluku Research Conference op Ambon als aanleiding kocht hij een ticket naar Jakarta. Zijn eerste stop was het Arsip Nasional (Nationaal Archief) waar hij een rijkdom aan documenten trof. De meeste tijd zat hij daar alleen. ‘Niemand was geïnteresseerd in geschiedenis, want iedereen denkt aan de toekomst. Morgen moet er brood op de plank komen. Geschiedenis is in Indonesië een beetje een luxe.’

Daarna vertrok hij naar Maluku waar hij zich liet meevoeren op de golven van de zee. Hij bezocht Ternate, Saparua en ging naar de Naulu-stam op Seram. ‘Als je een tijdje op Maluku bent, word je uitgenodigd om overal mee naar toe te gaan. Dat is grandioos, want dan merk je pas hoe het werkelijke leven daar is.’

‘Seram is onze bakermat,’ vertelt Habiboe, ‘daar woonden de Alfoeren, de oorspronkelijke bewoners van Maluku. Het was een Melanesische bevolkingsgroep, net als de Papoea’s en de Aborigines uit Australië. Toen kwamen de Austronesiërs, volken uit Oceanië. Die hebben zich over de hele Indische Archipel verspreid tot aan Seram toe, met als gevolg dat je vermenging kreeg. Als je het heel zwart-wit stelt: de Melanesiërs hadden een donkere huidskleur, kroeshaar, hun hoofdvoedsel was *papeda*, pap van sago-meel. De Austronesiërs waren lichter getint, hadden steil haar en namen rijst mee. Je vindt ze allemaal terug op Seram. Maluku is dus eigenlijk een behoorlijk gemixt gebied. Je ziet dat ook in de namen. De familienaam Haumahu komt oorspronkelijk van Java. In de dorpen op Ambon en de Lease-eilanden (Haruku, Saparua en Nusa Laut) komen de meeste mensen van Java, maar ook van Papoea of Bali. Door de eeuwen heen zijn al die groepen met elkaar vervlochten.’

Lang geleden werd de bevolking van Maluku verdeeld in twee groepen, de *uli siwa*, de bond van negen en de *uli lima*, de bond van vijf. Over de oorsprong doen verschillende verhalen de ronde, zoals de sage van het meisje Hainuwele en de uitleg van de Nederlandse dominee François Valentijn (1666-1727). In zijn werk *Oud en Nieuw Oost-Indiën* beschrijft hij de twee groepen als afzonderlijke adviesraden van de vorst van Ternate onder wiens gezag destijds de Midden- en Zuidoostelijke Molukse eilanden stonden. De *uli siwa* waren de negen regenten die de koning adviseerden in allerlei zaken en beslissingsbevoegdheid had. Indien nodig zouden zij met ‘goed en bloed’ bijspringen om de koning te beschermen. Als dank werden de negen dorpen en de daarbij behorende landerijen onder koninklijke bescherming gesteld. De *uli lima* bestond uit vijf hertogen die de koning adviseerden, maar geen besluiten mochten nemen. Hoe de twee bondgenootschappen op Seram zijn gekomen is onduidelijk. Feit is wel dat de tweedeling daar het duidelijkst is te zien. Het westelijk deel wordt merendeels bewoond door de *uli siwa*, het oostelijk deel door de *uli lima*. Door onderlinge strijd, hongersnood en natuurrampen waaierden de groepen uit over Ambon, Banda en de Kei-eilanden.

Habiboe: 'Om te weten tot welke bond een dorp hoort, moet je kijken waar *batu pemali* staat. Dat is de oude stenen tafel waar de dorpsraad vroeger belangrijke kwesties besprak. Elk dorp heeft een *baileo*, een gemeenschapshuis. Bij een dorp uit de bond van negen staat de *batu pemali* tussen het gemeenschapshuis en het achterland. Bij de bond van vijf staat die tussen de *baileo* en de zee.'

Maluku kent meerdere tegenstellingen. Terwijl *uli siwa* en *uli lima* een geografische verdeling is, loopt er ook een 'scheidslijn' tussen de twee grootste religieuze groepen, christenen en moslims.

'De christenen hebben altijd dicht bij de koloniale heerser gestaan,' aldus Habiboe, 'de moslims totaal niet. Dat heeft als gevolg gehad dat, zeker vanaf het begin van de negentiende eeuw, de christenen een heleboel traditionele dingen hebben afgewezen. Bijvoorbeeld de taal. Over het algemeen spreken christenen het Ambons Maleis. Niet meer de *bahasa tanah*, de oorspronkelijke taal. Bij moslims is dat niet zo, die spreken nog de oertaal. "*Pamana lapia putu ka pariki tula ian*" klinkt dan ook heel anders dan "*Makan papeda dingin atau panas, dengan ikan*" (koude of warme sagopap met vis eten). Die oude taal had volgens de dominees te maken met voorouders en animistische rituelen en werd verboden. Aan het eind van de negentiende eeuw kregen mensen die hun eigen taal bleven spreken zelfs een boete.'

Tijdens zijn onderzoek naar de gebruiken in het dorp Oma ontdekte Habiboe dat de oorspronkelijke taal daar latent aanwezig is. 'Ik kreeg een krab voorgeschoteld. In het Indonesisch heet het *kepiting*, in het Maleis *ketang* en in Oma noemen ze het *urwaha*. Toen ik hen vertelde dat die benaming uit de oorspronkelijke taal kwam, waren ze verbaasd. Ze hadden daar nooit bij stil gestaan. Ik ben in Oma met de *tuan tanah*, de beheerder van gebruiken en gewoonten gaan praten. Er moest op korte termijn een nieuw dorpshoofd worden geïnstalleerd en de oude ceremoniën moeten in de oertaal worden uitgesproken. Maar de goede man, dik in de zeventig, kende die taal helemaal niet. Op mijn vraag hoe hij dat dan zou gaan doen, antwoordde hij: 'Ja, dan gaan we naar

Pelauw, naar de moslims in het noorden. Want die weten wat ik moet zeggen in de bahasa tanah.'

In de meeste dorpen wordt de oude bestuurlijke indeling nog steeds in ere gehouden. Habiboe: 'Je hebt de *raja*, het dorpshef, en de *saniri negeri*, de dorpsraad. Die bestaat weer uit een aantal personen zoals de *kepala kewang*, de man die waakt over de visstand, de wijze waarop de grond wordt bewerkt en wanneer er kan worden geoogst. En er is een *tuan tanah*. We praten nu over 'dorpen', maar eigenlijk waren het nederzettingen bestaande uit verschillende families of groepen die zich samen op één plek vestigden. Zo'n groep wordt een *soa* genoemd. Daar vloeit uit voort dat er in de dorpsraad een vertegenwoordiger zit van die verschillende groepen: de *kepala soa*. Tegenwoordig liggen de meeste dorpen aan de kust. Maar dat was vroeger niet zo, toen woonden de mensen juist op hoger gelegen plaatsen. Wonen aan het water was zeer gevaarlijk want er waren veel zeerovers die je zomaar konden aanvallen. Toen de Nederlanders kwamen en een monopolie legden op de kruidnagel- en nootmuskaatteelt, hebben zij de bergbewoners naar de kust gedwongen. Sommige dorpen werden zelfs verplicht samengevoegd zodat de Nederlanders dan beter toezicht op hen konden houden door simpelweg langs te varen.'

Zodra de bergbewoners een nieuwe woonplaats aan de kust hadden betrokken, kon iedereen een stukje land kopen (een *kintal*) om daar zijn huis op te zetten. Het allereerste huis van een familieclan wordt de *rumah tua* genoemd. 'Daar werden alle zaken bewaard die behoren bij het materieel en immaterieel erfgoed van de familie,' vertelt Habiboe. 'Dat kan van alles zijn: een speer uit de zeventiende eeuw, kralen, dubbeltjes met de afbeelding van Wilhelmina, verhalen, oude documenten... Echt van alles.'

De grond om het dorp werd door de dorpsraad aan de families in bruikleen gegeven. Elk kreeg een *dusun* of kavel waarop moestuinen of plantages werden aangelegd. Wie een stukje van de resterende 'woeste grond' of *tanah ewang* wilde gebruiken, had speciale toestemming van de dorpsraad nodig.

Habiboe meent dat in de jaren 20 van de vorige eeuw de *dusun* zijn omgezet naar *dusun pusaka*, persoonlijk grondbezit. ‘Daarmee was uitsluitend het gebruik van de grond overerfbaar en niet de grond zelf. Die blijft eigendom van het dorp. Want als een familie uitsterft, gaat de grond terug naar het dorp en beslist de dorpsraad aan wie het vervolgens wordt toegewezen.’

‘De familieclan heet bij Molukkers, de *mata rumah* of *rumah tau*. De groep die zich daartoe rekent, doet dat op basis van één gemeenschappelijke voorouder, de *upu*, wat zoveel als vader betekent. Het woord *upu* wordt ook gebruikt aan aanspreektitel van iemand die bijzonder veel kennis heeft van onze tradities.’

Op Maluku is het gebruikelijk dat na een huwelijksvoltrekking de vrouw naar het dorp van haar echtgenoot verhuist en lid wordt van zijn familieclan. Maar er waren ook uitzonderingen. ‘Het kan ook zijn dat de man bij de familie van de vrouw intrekt. Bijvoorbeeld omdat hij dan kan meevaren op de rechten van zijn schoonfamilie. Die rechten zullen nooit de zijne worden omdat hij nu eenmaal uit een ander dorp komt. Hij kan dus op de *dusun* van zijn schoonvader werken, maar zal die nooit kunnen overerven. Een dorp op de Molukken is namelijk een *masyarakat adat*. Dat betekent dat de gemeenschap bijeen wordt gehouden door de oeroude gebruiken en zich daar aan houdt. Tot op de dag van vandaag.’

De sage van Hainuwele

Op Seram leefde een man, Ameta. Toen hij tijdens de jacht een wild zwijn achtervolgde, viel het dier in een meer en verdronk. Ameta viste de dode zwijn op en zag dat er aan zijn hoektanden zaadjes kleefden. 's Nachts droomde hij van een vrouwenfiguur die hem aanraade om de zaadjes te planten. Ameta volgde haar advies op en zag tot zijn verbazing dat binnen drie dagen de zaadjes waren uitgegroeid tot een klapperboom. Terwijl hij de kokosnoten los hakte, sneed hij zich in een vinger. Zijn bloed druppelde op de bloemen.

Negen dagen later vond Ameta op de plek waar het bloed zich had vermengd met de bloemen een meisje dat zo groot was als zijn duim. Hij nam haar mee naar huis en noemde haar Hainuwele, Kokosnoot Prinses. Ameta merkte dat het kind net zo snel groeide als de kokoszaadjes. Na slechts drie dagen was zij een kleuter met een bijzondere eigenschap: haar ontlasting bestond uit waardevolle voorwerpen. Ameta hield de kostbaarheden goed verborgen.

In het dorp werd een dansfeest gehouden waarop de mannen in een negen rijen dikke kring dansten. In het midden stonden jonge meisjes die *sirih* (betelnoot) uitdeelde. Hainuwele was er ook bij. Op de derde dag kregen de dansers van haar geen sirih, maar kleurig koraal, gouden oorbellen, borden, messen en zelfs een gong. De dagen daarna werden Hainuwele's geschenken steeds kostbaarder. Niet alle dorpsbewoners waren onder de indruk van haar gulle gaven. Een groep meende zelfs dat Hainuwele een boze geest was en besloot haar te doden. Op de laatste dag van het dansfestijn maakten de dansers opnieuw hun negen rijke dikke kring. In het midden was echter een diep gat gegraven. Toen Hainuwele opnieuw langskwam met haar geschenken duwden ze haar in het gat en bedekten dat met aarde. Al dansend stampten ze de grond aan.

Toen Ameta merkte dat Hainuwele na het feest niet thuis was gekomen, ging hij naar haar op zoek. Hij vroeg de dorpsbewoners of zij wisten waar ze was, maar niemand kon hem helpen. Op een nacht verscheen Hainuwele in zijn droom. Ze vertelde dat ze levend was begraven en vroeg Ameta om te zoeken op de plek waar de dans werd gehouden. De volgende ochtend klom Ameta in zijn klapperboom, plukte een blad en sneed het groen weg zodat alleen de lange, harde nerf overbleef. Hij liep naar de dans plaats en stak de nerf op verschillende plekken in de grond. Uiteindelijk zag hij dat er een mier langs de nerf naar boven klauterde met een lange haar achter zich aan. Onmiddellijk begon hij te graven. Toen hij het lichaam van Hainuwele vond, sneed hij dat in stukken. Elk stukje begroef hij op een aparte plek. Op de armen na. Uit Hainuwele's lichaam ontsproten alle knolgewassen van Maluku.